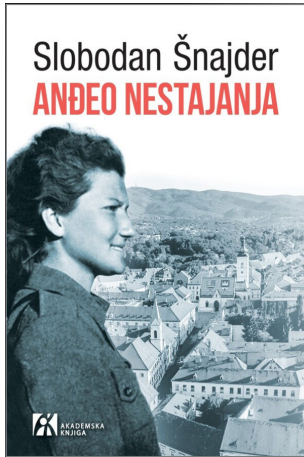

Željko Milanović

ROMAN „UPRKOS UVJERENJIMA ŠUTLJIVE VEĆINE“

(Slobodan Šnajder: *Anđeo nestajanja*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2023)

Iako govori o prošlosti, daljoj i bližoj, Šnajderov roman tematizuje traumatične teme naše sadašnjice koja se već odigrala i čija budućnost preti da neće biti drugačija. Roman govori o događajima koji započinju u šesnaestom veku (svojevrsni prolog kuge), a završava se pitanjima na koja bismo mi danas morali da pronađemo odgovore (epilog savremenosti). Diskurs romana, ne bežeći od obilja detalja i intrige prošlosti u kojoj se susreću izmišljeni i stvarni junaci (Tito, Koča Popović, Aleksandar Ranković, Andrija Hebrang, Alojzije Stepinac, Ante Pavelić...), ironično sažima samog sebe u tri cvrkuta društvene mreže kako bi mladima olakšao razumevanje. Događaji se ne završavaju danas jer naša savremenost boluje od posledica propuštene prilike da se dosegnu jednakost i bratstvo kao i sloboda, osnovni razlog revolucije za Anđu Berilo, glavnu junakinju romana.

Vreme romana je vrtoglavo, kružno. Događaji se ponavljaju na strukturalno isti način, njihovi akteri nemaju uvek ista imena, istorijski kontekst se menja, ali odnosi moći ostaju nepromenjeni. U romanu furije mržnje i anđeli nestajanja ne prestaju da se susreću. Medikus, mrtvozornik tokom kuge u Zagrebu, sakupljajući „smrt na smrt“, nailazi na ženu i njenu decu. Žena, ranije optužena kao veštica, odleteće iz zapaljene kuće, dečak Magus biće bačen na kola s umrlima dok devojčicu odnose u manastir. Iako Medikus skida svoju masku u obliku kljuna da bi otišao u kafanu, Anđi Berilo će mnogo godina kasnije prsti islednika zaličiti na kljun. Islednik sa Trga N. želi Anđu u vreme kad ne progoni komuniste i šalje ih u masovnu grobnicu na Dotršćini. Medikus će se probuditi tokom tranzicije devedesetih godina dvadesetog veka kad se bude rušila zagrebačka dvokatnica izgrađena na mestu brvnare u kojoj je živela žena optužena za veštičarenje. Anđa će Gavraniću, tuberkuloznom misliocu, zaličiti na anđela koji može da lebdi, što će ona i učiniti na kraju svog života. Magus, dete uzeto iz jevrejskog sirotišta, biće bačen sa balkona dvokatnice – tada se otvara rana na vremenu posle koje nema dalje i vreme mora da stane. Ali, susreti furija i anđela se nastavljaju. Razdvajanje zanesenih i „tek opsjednutih“ (Šnajderov stil je bogato minuciozan), podobnih od nepodobnih u projekcijama ideologije, odvija se tokom trajanja NDH, u periodu posle oslobođenja, kada Anđu osuđuju na prevaspitavanje na Golom otoku, u vreme Hrvatskog proleća, vreme „diferencijacije“ kada se jasno mora reći ko je na kojoj strani, ali i na kraju dvadesetog veka

kada Anđa shvata da pored stvari koje čekaju svoje dovršenje ima i ljudi koji čekaju to isto.

Neprekidno vraćanje istog organizuje narativnu strukturu romana. U Ničeovom učenju ono omogućava da čovek izađe iz večne marginalizovanosti i uslovljenosti kako bi se oslobodio okova. Neki od Šnajderovih junaka to i čine ne birajući sredstva. Odustajanje od linearnog vremena i davanje jedne od pripovedačkih uloga dvokatnici može se razumeti i kao uspeli umetnički omaž Kovačićevom romanu *U registraturi* u kome su registri govorili, ali i čija je narativna struktura savremenicima ličila na delo poremećenog uma. U romanu ima i drugih primera intertekstualnosti koja uključuje različite diskurzivne prakse, kako one književne – dvokatnica je, uostalom, ljuta na Krleži- ne kritičke primedbe o lepoti najamnih kuća; Tito se kupa u planinskom jezeru koje je plavo oko Polifema; kiklopsko oko se zatvara pred plemenom koje traži pravdu – tako i one koje računaju na istorijske izvore i njihove interpretacije – Blajburg je flajšmašina; Rankovićeva poseta Golom otoku dokaz sve veće usamljenosti vladara, ubistvo devojčice od dvanaest godina na Sljemenu pamtiće natprirodna bića nasuprot državnog „nalogu zaborava”... Ali, nelinearno vreme u romanu ne omogućava samo da iz njega izađu furije osvete koje će mržnjom i zločinom posegnuti za rešavanjem pitanja lične sreće. Tek u vremenu oslobođenom linearnosti moguće je videti zbog čega i kako je došlo do odustajanja od opšte slobode, kada je rešavanje ključnog revolucionarnog pitanja postalo rizik za pobednike. Izvan linearnosti je moguće videti i kako se danas možemo odnositi prema slobodi.

Junaci romana se sele iz jednog vremena u drugo, događaji se ponavljaju, dok složeni narativ neprekidno ispada iz vremenskog toka. Magus Dijete, koji u romanu govori o svojim viđenjima događaja, oseća teskobu zbog narušavanja tog toka koje se odigrava „kad svijet ispadne iz zgloba”. Magus kaže da je sada prošlost i da je ono što će doći takođe prošlost. Ipak, svet koji je ispao iz zgloba tokom kuge u šesnaestom veku, Drugog svet- skog rata i posle njega, devedesetih godina dvadesetog veka kada dolazi do krvavog ras- pada Jugoslavije, nije jedini koji je predstavljen u romanu. Traumatični događaji o kojima se govori (od bacanja leševa preminulih od kuge, preko istrage veštica, zločina počinje- nih u doba NDH, zločina posle oslobođenja u Drugom svetskom ratu, zatvaranja na Go- lom otoku, zločina nad civilima u Vukovaru, proterivanja i ubistava civila u Zagrebu, stavljanja kokarde na mesto petokrake i opšte pauperizacije koja je došla sa društveno- ekonomskom i identitetskom tranzicijom u postjugoslovenskom periodu), nisu tematizo- vani kako bismo nastavili da ih perpetuiramo u našim svakodnevnim identitetskim po- litikama. Svakako da će biti čitalaca i samozvanih čuvara identiteta koji će u Šnajdero- vom romanu pronalaziti samo ono što odgovara njihovoj opsednutosti mržnjom prema Drugom, opsednutosti furija. Takvi čitaoci će zanemariti činjenicu da sebe vide u ogle- dalu kad god se zagledaju u zlo Drugog. Pored tematizacije trauma velike istorije, važna je i mala istorija, istorija svih onih zaboravljenih koji su verovali da mogu promeniti svet. Ubistvo islednika u kome učestvuje i Anđa neće biti u novinama – Anđa je zadovoljna što taj događaj pripada maloj, a ne velikoj istoriji u kojoj se ubijaju cezari a ne mesari bal- kanskih kasapnica.

Anđeo nestajanja je roman o Zagrebu, gradu iza-greba, slavnim danima zagrebač- kih ilegalaca koji su se hrabro usprotivili zlu u svom gradu, partizanskom putu od 17.000

kilometara koji je prešla Anđa Berilo, ustašama prvog reda kao i ustašama koje će počinuti brojne zločine, zločinima nad poraženim ustašama i zločinima nad revolucionarima, zločinima nad nedužnim Jevrejima, Srbima i Hrvatima. Furiija osvete i mržnje koja vlada vremenima ispalim iz zgloba, furiija koja teži da uništi sâm život, ipak ne može da uništi sve jer *non omnis moriar*, ipak ne umire sve: Magus Dijete, s imenom koje je „baš nasuprot“, ostaće da svedoči i posle kuge i posle bacanja sa balkona dvokatnice. Pojaviće se i na kraju romana kada dvokatnica lebdi sa svojim stanarima, nevinim žrtvama. Mile Drenjak visi privezan za dvokatnicu i vrti se kao zvrk, ali samo do visine svog podruma, Magus i njegova sestra Magda paze na konopac. Mile je zvonar, kao što je to bio i jednom tokom Drugog svetskog rata. Da li ovo znači da je ostavljen kao nevin ili kao upozorenje na ono što uvek vrebava?

Ili je u pitanju nešto što ne možemo razumeti bez vraćanja na početne maksime romana preuzete od Hegela i Ničea? Za Hegela je furiija nestajanja ono negativno delovanje koje jedino može da proizvede opštu slobodu – pozitivno delovanje ne može dovesti do slobode. Furiije nestajanja su prisutne u svim vremenima romana. Tokom Drugog svetskog rata sukobljavaju se dva revolucionarna projekta – Anđin socijalistički i Miletov ustaški. Anđa i Mile ne potiču iz svile i kadife i propagande se otimaju za njih. Anđa, pronađena na smeću, seljena iz sirotišta u sirotište, zagrebačka služavka koja stanuje u dvokatnici, postaće zanesena sledbenica socijalističke revolucije. Njen komšija Mile Drenjak, siromašni radnik sa sela, postaće spavač Velebitskog ustanka, pobornik revolucije koja će Jevreje i Srbe okriviti za svaku nesreću. Ni jedna ni druga revolucija neće dovesti do opšte slobode jer furiije nestajanja preuzimaju kontrolu nad njihovim rezultatima. Hana Arent bi rekla da kada je licemerje vlasti razotkriveno i patnja izašla na videlo, u politiku se nije umešala vrlina, kao što se očekivalo, već „strasti zaslijepljene bijesom“ (*O revoluciji*). Anđa će odbiti privilegije oslobodilaca, radiće u fabrici, magacinu i samoposluzi, biće Ibeovka koja želi da izađe iz istorije, ali će umreti (odlebdeti) srećna. Njoj će biti dovoljno da se pokrije nebom. Mile neće doći do stana o kome je maštao kada se priključio ustašama, čak ni kada devedesetih godina kao bogat čovek dođe iz Argentine u Zagreb.

Nasuprot Hegelu, Ničeov Zaratustra u snu sluša ono što bez glasa govori da misli koje će promeniti svet dolaze na golubijim nogama – da „najtiše reči izazivaju buru“. Ono što zaista može dovesti do promene (opšte slobode) u svetu nije nasilje već sve ono što se njemu suprotstavlja, a nije poreklom od furiija nego od ljubavi i pravde.

Iako je *Anđeo nestajanja* roman o Zagrebu, koji nije samo rana na vremenu već poznaje i brojne vrline, on je i beogradski podjednako kao što je nemački i francuski, ruski i ukrajinski, izraelski i palestinski. Hana Arent je takođe znala da je ratovima i revolucijama zajedničko nasilje kao i da krajnji cilj revolucije mora da bude stvaranje javnog prostora u kome se sloboda može pojavljivati. Šnajderov roman jeste gest umetničkog diskursa koji otvara javni prostor za pojavljivanje slobode koju smo propustili i koju danas većina s prezirom odbacuje prihvatajući lažna obećanja identitetskih politika zavijenih u zaborav. Revolucija javnog prostora danas može da nastane nasuprot mnjenju većine. *Anđeo nestajanja* beleži i sve ono što je postojalo i postoji „uprkos uvjerenjima šutljive većine“. Ta revolucija je permanentna i tiha, uporna i nezavršena, stvarna i obogaćena spoznajom da uvek može bolje. Njeni idoli nisu od bronzne (oni su najopasniji, kaže

se u romanu) već od spoznaje nestajanja na kome je radila Anđa ali i, na primer, rezervista iz Gornjeg Milanovca koji se ubio pre odlaska na vukovarsko ratište.

Anđeo nestajanja ne govori jedino o nama danas i ovde, naporom da se ograničenim brojem karaktera društvene mreže sumira život Anđe Berilo. Naša stvarnost u romanu je predstavljena iz perspektive pitanja kako i zašto danas živimo u svetu u kome iznova moramo da otkrivamo brzo zaboravljene a dugo proklamovane emancipatorske prakse koje su obećavale opštu slobodu, emancipaciju žena i rada, slobodu govora, odbacivanje idolatrije... Današnja stigmatizovanost zanesenosti Anđe Berilo i Koče Popovića, njenog ratnog komandanta koji je rekao da su mogli bolje, dolazi od furija. Za čitaoce Šnajderovog romana pitanje je da li ih obuzima teskoba istovetna onoj koja je obuzela Magusa Dijete kada je shvatio da je prošlost sada i da prošlost dolazi? Ista ona teskoba koja nastaje kada Gavranić, mentor sposoban da daje lekcije iz svega i nespreman da se priključi boricima u šumi čiji je jedini identitet otpor, govori o tome da nema ničeg mitskog ni večnog u mržnji Srba i Hrvata, ili kada se pita da li se može pobeći od vremenâ u kojima narod regresira u status plemena.

Šnajderov filozofski roman istražuje pojam slobode pre, tokom i posle revolucije. Pitanja koja roman ne prećutkuje teže stvaranju boljeg ljudskog bića koje bi danas i ovde moglo da promeni ne samo odnose između naroda, zaraćenih i omrznutih suseda, već i odnose moći prema svima koji su slabiji. Danas, kada se čini da je rasprava o prošlosti završena, Slobodan Šnajder nas podseća šta je u toj raspravi propušteno.